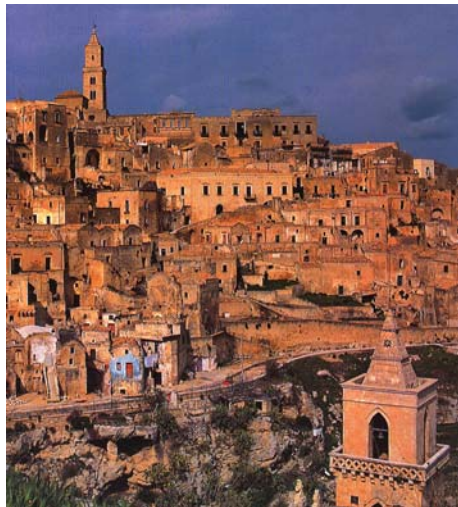

Historické základy environmentalizmu a environmentálneho práva (XLVIII)

„Uprostred jagavého mora je zem, čo Krétou sa volá, krásna a bohatá, v objatí mora, a žije tam mnoho, premnoho ľudí, čo bývajú v deväťdesiatich mestách.“

(Homéros: Odyseia, 19. spev/170)

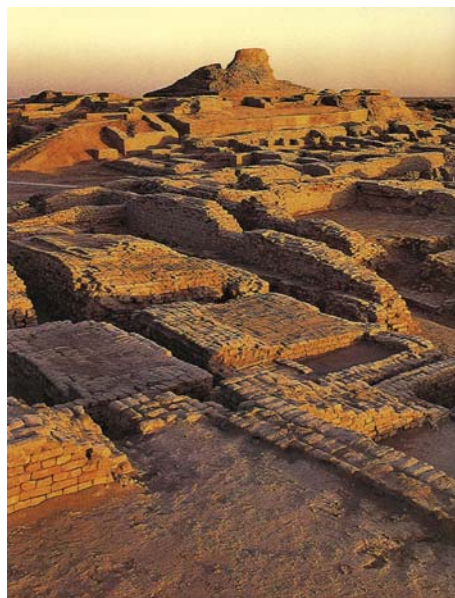

Svetové dedičstvo Sassi di Matera (Taliansko)

K vytváraniu mestského životného prostredia oddávna viedli rôzne dôvody. V prvom rade išlo o koncentráciu ľudí a ich príbytkov v bezprostrednom environmente – sídle ich vládcu, na miestach intenzívnej ťažby a spracovania prírodných zdrojov, najmä nerastných surovín, na významných obchodných a výrobných centrách, v okolí výdatných a liečivých prameňov, na lokalitách výhodných z hľadiska obrany pred nepriateľom a v okolí posvätných (kultových) stredísk. Osobitnú kategóriu predstavovali prístavy. Mnohé z takýchto sídiel pretrvali od staroveku dodnes (napríklad vyše 7000 rokov obývaná **Matera** v Taliansku, dnes ako svetové dedičstvo), aj keď vzhľad a štruktúra ich environmentu sa čiastočne alebo úplne zmenili; iné zanikli po strate príčiny ich vzniku alebo vplyvom (a) prírodných pohrôm (zemetrasenia, cunami, sopečnej činnosti, zatopenia morom, vyhoŕením, desertifikáciou...), (b) vojenským spustošením, (c) zánikom vhodných environmentálnych podmienok pre život väčšieho počtu ľudí (nedostatkem vody, paliva a potravín), (d) vymretím vplyvom epidémie, (e) vlastnou devastáciou životného prostredia, spôsobenou najmä stratou morálnych zásad (Sodoma a Gomora) alebo katastrofou technických zariadení (Pripjať a Černobyl).

Vo väčšine prípadov sú príčiny zániku miest známe, v niektorých neznáme, pričom archeológovia tieto zisťujú (napríklad náhleho opustenia viacerých mayských miest) alebo spresňujú. V mnohých regiónoch nemožno vylúčiť kombináciu uvedených dôvodov spustnutia sídiel, napríklad v Pakistane v povodí rieky Indus. Ide o dnešnú archeologickú lokalitu **Mohenjo-Daro/Mohendžo-dáro** (Pahorok mŕtvych, objavený v roku 1922), postavený okolo roku 2500 prnl. na tehlovej základni. V čase svojho rozvoja (2350 – 1750 prnl.) jeho dolné mesto so 40 000 obyvateľmi zaberalo asi 190 ha. Horné mesto s citadelou na 12 m vysokej terase o rozlohe 10 ha charakterizujú odkryté Veľké kúpele s bazénom (12 x 7 x 2,4 m). Išlo o harappskú kultúru (2500 – 1700 prnl.), pomenovanú podľa severnejšieho mesta **Harappa**, tiež s citadelou (365 x 185 m) nad dolným mestom a nad riekou

Rávi. K ďalším sídlam patrili napríklad východne **Banávali**, **Mitathal**, **Rakhigarhi**, **Alamgirpur**, **Rúpar**; na juhozápade **Kót-didži**, **Róhri**, **Džudeirdžo-dáro**, **Mehrgarth**, **Džukar** a **Dábarkót**; pri dolnom toku **Čanhu-dáro**, **Lóhumdžo-dáro**, **Alí Murád**, **Nindóvári**, **Dhál**, **Karčat**, **Amri**, **Tharro**; východne **Disálpur**, **Luna**, **Halár**, **Súrkótada**, **Rádžadí**; západne od Indu smerom k pobrežiu Arabského mora **Bálákót**, **Alláhdino**, **Kulli**, **Sótka-kóh**, **Sulkágen-dór**; v okolí Khambátskeho zálivu **Lóthal**, **Rangpur**, **Telód/Taloda**, **Bhagatráv**. Ich podmienky sa zmenili, napríklad ruiny mesta **Čanhu-dáro**, ležiaceho pôvodne na brehu rieky, sú dnes od nej vzdialené 15 km. Severne od púšte Thár k starým centráam patrili **Kálíabangan**, ktorý existoval aj v období Védскеj Indie (1000 – 500 prnl.), situovanej najmä do povodia Gangy pod Himalájami s výbežkami na juh k **Nagare**, **Násiku**, **Sáňiči**, **Mahéšvaru**, **Tripurí** až k Bengálskemu zálivu (**Šišupálgarh**). V jej západnej časti nad riekou Tamra Nala sa zachovala mohyla **Taxila/Takšašila** mezopotámskeho typu (z prelomu 7. – 6. storočia prnl.) na pôdoryse 1 106 x 667 m. Toto územie bolo osídlené už okolo roku 1500 prnl., pričom severnejšie na druhom brehu rieky vybudovali v 2. storočí prnl. mesto **Taxila-Sirkap** s pevnosťou Kachcha Kot. Striedajú sa v ňom budhistické, mazdaické/zoroastrické a hellenistické prvky. Druhé opevnené mesto **Taxila-Sirsukh** už

Mohendžo-dáro (Pakistan)

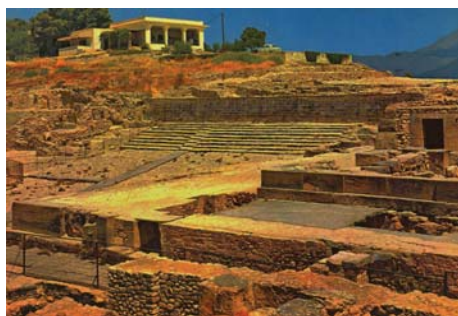
pochádza z Kušanovského obdobia z rokov 30 – 150 n. l. a zaniklo okolo roku 300 n. l. Dlhšie prežila napríklad **Hastinápura**, asi 100 km severne od Delhi, ktorá ostala ako centrum tvorby diela Mahabharata obývaná 1000 rokov (od 5. storočia prnl. do 15. storočia n. l.); kratšie východnejší **Alamgirpur**, **Rúpar** a hlavné mesto maurjanskej ríše **Pátaliputra/Patna** so zvyškami mohutných opevnení a hál s piliermi z polovice 1. tisícročia prnl. Na juhu v **Brahmagiri** sa zachovali len megalitické hrobky z 2. storočia prnl., aj keď toto územie na Dekanskej plošine bolo osídlené už v 2. tisícročí prnl. V týchto oblastiach zánik mnohých sídiel zapríčinili okrem environmentálnych a vojenských dôvodov aj náboženské konflikty. Až neskoršie vznikli najstaršie podhimalájske mestá v povodí Gangy, napríklad **Kušinagara**, **Vaišálí**, **Šrávastí**, **Rádžagrha**, **Kaušámbi**... Aj keď nemožno vylúčiť negatívny vplyv prírodných pohrôm na minójske mestá na Kréte, určite sa na ich

zdevastovaní, resp. prestavbe podieľala aj nastupujúca vojenská a kultúrna mykénska expanzia z polostrova Peloponéz a gréckej pevniny. K najväčším starobylým mestám zo strednej doby minójskej s rozsiahlymi palácmi od roku 2000 prnl. na Kréte patrili, okrem stotisícovej metropoly **Knóssos** s rezidenciou panovníka – wanaxa ako syna boha, kultovým okrskom – temenos s kňazmi (hieréwes), kamennými domami vodcu/veliteľa (láwagetás), predstaviteľov šľachty (telestai) a dvoranov/družiny (brekwetov) a prístavom, najmä **Phaistos/Faistos/Festós**, **Mália** s palácom na ploche 30 x 90 m (skúmaná od roku 1915), **Kydónia/Kudóniá** (súčasť dnešnej západnej Chanie/Hanie) a asi o 300 rokov mladšie **Káto Zákro** (objav z roku 1961) s horným a dolným mestom. V nich sídlili aj správcovia/prednostovia okrskov (koretéri). K menším mestským sídlam prevažne s palácmi alebo minójskymi vilami patrili na juhu ostrova **Agia Triáda**, **Mitropolis**, **Myrtos**; v centre **Týlissos**, **Monastiraki**, **Archánes**, **Vathipetro**, **Apodóulou/Apodúliú**; smerom na východ **Vasiliki**, **Pyrgos**, **Zou**, **Manares**, **Ílanos**, prístavy **Nirou Cháni**, **Móchlos** a **Palékastró/Drakmos**. Väčšinu z nich postihli prírodné pohromy z rokov 1628 a 1580 a najmä mykénska anexia po roku 1470 prnl. Mestá síce prežili, no ich obnovu už ovplyvnila hlavne mykénska kultúra prichádzajúcich Achájcov. V hlavnom meste **Knóssos** (sídle od roku 6000 prnl.) postavili nový palác o rozlohe 100 000 m² a 1 300 miestnosťami, ktorý v roku 1380 prnl. rozborili buď počas vzbury starých Kréťanov proti Achájcom alebo pre neposlušnosť už krétskych Achájcov, ktorí si po roku 1470 prnl. osvojili minójsku kultúru a už zatúžili po nezávislosti. Nemožno vylúčiť aj zemetrasenie alebo novú anexiu dobyvateľov z pevniny. Jeho súčasťou bol podľa báje aj labyrint (**Labyrinthos**) pre Minótaura, postavený podľa plánov athénskeho staviteľa Daidala asi okolo roku 1462 za vlády wanaxa Mínoa. Od roku 1900 štyridsaťročné výskumy Arhura Evansa to však nepotvrdili. Zasypané mesto **Gournia/Gúrnia** (1700 – 1450 prnl.) nazývajú minójske Pompeje. Zanikli aj staršie sídla na Kréte – neolitický prístav **Katsamba** (dnes súčasť hlavného mesta Iraklio/Hérakleion; rímskym hlavným mestom na Kréte bol **Gortis/Gortyna**), 3 km od hlavného mesta vzdialený **Amnisos** s jaskyňou Eileithia, prístav **Psira/Pseira** na rovnomennom ostrove, **Psychro** s Diktejskou jaskyňou, **Kamáres** s jaskyňou (Spileon Kamarón), na západe kultové **Akrotíri** s jaskyňou Léra. Minójsku kolóniu **Kastri** vybudovali aj na gréckom ostrove Kythéra. V okolí Mesarskej nížiny na juhu Kréty objavili množstvo kamenných kruhových hrobiek (tholoi). K významnejším patria skupiny takýchto tholosov (o priemere 5 – 7,6 m) **Kamilari I. – III.** (2700 – 1700 prnl.),

Taxila (Pakistan)

Platanos, Apesokari, Drakones, Siva, Porti, Kefala/Kephali, Megali Skindi, Agioharangos, Chrysostomos, Papúra/Papoura, Yerokambos, Phylakas, Viános, Trypiti, Kúmasi/Koumasa, Kalathiana, Voroi, Korakies, Marathokephalon, Kaloi Limenes, Agia Georgios, Agia Eirene, Agia Kyriaki, Agia Kyrillos; severovýchodnejšie Gypsades a Myrsini. Nachádzajú sa aj pri zvyškoch mykénskych sídiel na polostrove Peloponéz (Harokopio, Arkines, Midhen, Yenitsari, Dáras, Aithaia, Matthi, Mandra, Prosymna, Kamári, Kakóvalos, Styliari, Bouga, Bérbatí, Ágia Illia...) a severnejšie na pevnine (Thorikós, Ágios Ioánnis, Gritsa, Toumba, Kastraki, Maramariani, Spilia, Parga, Mila...), ale tiež na ostrovoch Kefallénia (Mazarakata), Eubója (Katakálós), Zákynthos (Akroterion). Staré mykénske paláce boli zničené okolo roku 1750 prnl. a nové začali stavať okolo roku 1400 prnl., pričom asi v roku 1190 ich opustili. Mykénska civilizácia pohltila nielen minójske obce, ale aj staršie neolitické opevnené sídla v Grécku, akými boli napríklad Askitarío, Dimini (5 km západne od Volosu) a uvedená argolská Lerna (3300 – 1500 prnl.). Nová Lerna III. – V. za dvojistou hradbou s bránami, vežami a s palácovým Domom škridlic (25 x 12 m), ktorý vypálili okolo roku 2200 prnl., vznikla na základe starej neolitickej Lery I. – II. Asi 8 m nad morom (160 x 180 m). Jadro pevnosti Dimini na nakopenom 25 m vysokom pahorku z rokov 3300 – 3000 prnl. tvorilo 35 m dlhé nádvorie s megarónom (10 x 5 m) a viacero domov obdobného typu. Rozvoj Dimini za dvojistou eliptickou hradbou s asi 300 obyvateľmi sa datuje do neolitu II. v rokoch 4800 – 4500 prnl. a pretrval do 4. tisícročia prnl. 14 km severnejšie od Dimini objavili ďalšie takéto sídlo dokonca s 30-metrovým megarónom (stredný a heladský neolit z 5. – 4. tisícročia prnl. pri thesálskom meste Volos obsahuje až 150 mohylových pahorkov). Dimini vybudovali na kultúrnej vrstve Sesklo, pomenovanej podľa neolitického opevneného sídla (15 km severozápadne od Volosu), známeho prvými domami typu Tsangli už v rokoch 5800 – 5300 prnl. s prechodom na megaroidné stavby v rokoch 5300 – 4800 prnl. Podľa výskumov od roku 1901 aj v Seskle s dvojitým elipsoidným opevnením žilo asi 300 obyvateľov. Zvyšky najstarších domov z rokov 6800 – 6500 prnl. sa však zachovali v Dendre, thesálskej Argisse (s 8-metrovou kultúrnou vrstvou neďaleko Larisy) a v uvedenom krétskom hlavnom meste Knóssos; z rokov 6500 – 5800 prnl. v thesálskom Achilleio I. – IV. (s výskumom od roku 1974) a grécko-

Minójsky Phaistos (Kréta)

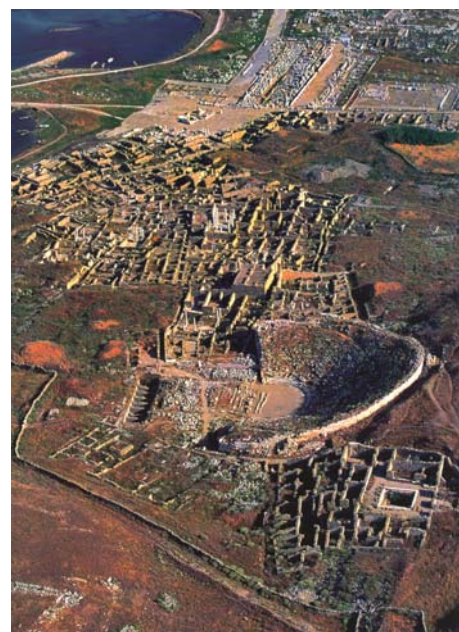
macedónskej Nea Nikomedía. V roku 1990 v oblasti byzantskej Pydny objavili sídlo Makrigialos o rozlohe asi 6 ha z obdobia neolitu I. – II. (5800 – 4500 prnl.). Dlhšie pretrvalo sídlo Sitagroi I. – V. (odkryté v roku 1969), vybudované v neolite I. (asi okolo roku 5500 prnl.), po roku 3500 prnl. s prechodom do bronzovej doby až do roku 2200 prnl. V roku 1992 začal výskum ďalšieho väčšieho neolitického sídla Dispilio. Všetky tieto obce zanikli a v neolitickom Grécku pretrvali asi do roku 3200 prnl., keď ich nahradila mykénska bronzová kultúra a osobitná kultúra na súostroví Kyklady a na vulkanickej Thére. Obdobne zničili aj kruhovú stavbu o priemere 27 m v Týrynse, ktorý neskoršie obostavali kyklopskými mykénskymi

hradbami okolo megarónu (1600 – 1100 prnl.). Pri odvodnenom Kopajskom jazere v Boiótii však nedávno odkryli 7-krát väčšie 3 km dlhé, 3 m vysoké a 6 m široké bezvežové pilovitité hradby „záhadného“ mesta Gla, ktoré uzatvárajú priestor 20 ha so štyrmi bránami a palácovým komplexom s megarónom. V blízkosti opevnili aj menšie sídla, napríklad Pírgos, Stroviki a Topolia; s 3 m vysokými a 6 m hrubými múrmi z rokov 3000 – 1250 prnl. aj protihľané mesto kráľa Minya – Orchomenos s jeho hrobkou. Hradbami obostavali aj susedné mesto Thébai (podľa báji založené až v roku 1518 prnl. Kadmom a Harmóniou), tiež Iólkos v Thesálii, z ktorého neskoršie vyplávali Argonauti, Athény v Attike (dávno pred ich údajným zakladateľom kráľom Kekropom, ktorý vládol okolo 1581 prnl.) neďaleko v kultovom stredisku Eleusis s opevnenou mykénskou akropolou s megarónom; na Peloponéze v susedstve Týrynsu Argos (údajne založený až v roku 1510 prnl. Danaom), Mykénai (bájne založené Perseom, víťazom nad Medúzou), Dendru, Asiné, Korakou, Vafio/Vapheio, Meneláion (neskoršie ako grécka Sparta/Spárta v Lakónii) a Nestorov Pylos (13. storočie prnl.), okrem kráľovských a kráľovných príbytkov, kúpeľne, archívu aj s 1,6 m dlhým akvaduktom. Samotné Mykény charakterizuje za Levou bránou citadela s palácom (1600 – 1100 prnl.) a pod ňou dolné mesto, poníže s kyklopským mykénskym mostom a v okolí po roku 1520 prnl. s 9 tolosmi – Panagia, Epáno Phournos, Kato Phournos, Geniov, Klytaimnestry, Kyklopský, Leví, Aegiathus a najzná-

Levia brána v Mykénach (Grécko)

mejším Átreovou/Agamemnonovou pokladnicou. Z environmentálneho hľadiska upútava najmä zásobovanie vodou z tajnej studne, ku ktorej viedol pod hradby do hĺbky 15 m podzemný tunel so 100 schodmi. Opevnili aj mykénske mestá Araxos, Peristería, Ellinikon/Kenchreai, Pavlopetri, Kastro, Kastri, Perdikaria, Nichória, Dyme/Dýmaion, Eutresis, Agia Marina, Panopeus, Krísa, Kolonna na ostrove Aigina... Mykénske paláce alebo vily stáli aj v sídlach Midéa so 7 m vysokými múrmi, Íria, Máthi, Zygúries, Prosymna, Amyklai, Kallitheia, Múriatadha, Tragana... Väčšinu z nich vypálili okolo roku 1250 Dóri, ktorí už disponovali železnými zbraňami. Mykénsky pôvod majú aj Delfy, Kalydon, Karditsa, Marathon, Olympia a ďalšie dnešné archeologické lokality. Na Cypre sa k nim radí Paphos, Kourion, Kition, Amathous, Idalion, Tamassos, Soloi, Chytroi, Enkomi, Lapethos... Kontakt mykénskej civilizácie s Mezopotámiou dokladujú napríklad klinopisné babylónske pečate zo 17. storočia prnl., nájdené v Thébai. Z tohto obdobia pochádzajú aj opevnené mestá na pobreží Malej Ázie – Phókia, Smyrna, Klazomenai, Kolofón/Kolophon, Efesos, Knidos, ale najmä Milétoz (Milwátos/Milawata/Millawanda) pri ústí rieky Menderes a na severe na kopci Hissarlik Trója/Troiá/Taruša/Truva. Po prvom mestskom sídle asi z roku 3000 prnl. na ňom vybudovali Tróju II. (2500 prnl.), ktorú rozvážali asi o 300 rokov. Jej obnovou (ako Tróje III. až V.) v rokoch 2200 – 1800 prnl. už nedosiahli predchádzajúcu pompéznosť s 8 m vysokými hradbami okolo plochy 100 m v priemere, chrániacimi megarón. Tie boli chránené ďalšou sústavou hradieb. Novú „bronzovú“ Tróju VI. (1800 – 1300 prnl.) najvyššie s hradbami okolo

Délos – rodisko Apollona a Artemis na gréckom ostrove

plochy 2 ha v jej období VII.A dobyli a zničili asi počas známej Trójskej vojny. O víťazstve Grékov v rokoch 1250 – 1180 prnl. nasvedčuje zvyšok Athéniného chrámu z obdobia Tróje IX. Už v období neolitickej Tróje (v 3. tisícročí prnl.) existovali v jej susedstve aj ďalšie opevnené mestá, napríklad Thermi na ostrove Lésbos, Pánormos na ostrove Náxos, Poliokhni na ostrove Límnos atď. Minojský a veľký mykénsky opevnený palác Filokopi/Phylakopi na ostrove Milos/Mélos vypálili oveľa skôr, než ho v 4. storočí prnl. obsadili Athénčania (odiaľto pochádza socha Venuše z Mélu, uložená v Louvri); obdobne Héraion na ostrove Sámos s megarónom do 7. storočia prnl. Na ostrove Rhodos išlo o opevnené mesto Ialýssoz a starobylý Kámeiros, ktorý zničilo zemetrasenie v roku 142 prnl. (predtým po zemetrasení v roku 227 prnl. spadol aj Rhodský kolos, jeden zo 7 divov sveta). Zmenilo sa aj 5000 rokov osídlené mesto Línidos, dnes s ruinami mohutnej akropoly Athény Línidskej na 125 m vysokom útese. Na súostroví Kyklady v rokoch 2500 – 2200 prnl. vrcholila tzv. Kykladská civilizácia. Napríklad na ostrove Amorgós ju charakterizovali 3 mestá – Minóa, Arkesini a Egiali. Na ostrove Kéa, osídlenom okolo roku 3000 prnl., vybudovali 4 mestá – Ioulis, Korissia, Poliissa a Karthaia (tzv. Usmievajúci sa kamenný lev v Kéi pochádza už zo 6. storočia prnl.). Sídlo Agia Eirini na tomto ostrove bolo od neolitu opevnené dvakrát. Po zničení v roku 1450 prnl. sa v ňom dodnes zachovali kyklopské múry, mestská brána a zvyšky ulíc. Z mykénskeho obdobia pochádza Agia Irini, na ostrove Kós Serraglio, na ostrove Chios Emporion, na ostrove Délos Délos, na ostrove Paros Paros a Kúkúnaries, na ostrove Eubóia Agai, Chalkis a Lefkandi. Staršia akropola Palaiokástra na ostrove Nisyros/Nissiros pochádza až z roku 2600 prnl. Na ostrove Syros z doby bronzovej pochádza šesťvežové sídlo Kástri a antický Galissás (dnes Agia Pakou). Tamojšiu staršiu obec Chalandriani s vežovitým valom o obvode 70 m náhle opustili okolo roku 2200 prnl. Mesto Akrotiri už s kanalizáciou na ostrove Santoríni pretrvalo 3500 rokov pod sopečným materiálom, kým ho neodkryla sopečná aktívita v roku 1866. Jeho výskum však začal až prof. Spyridon Marinátos v roku 1967, ktorého tu v roku 1974 zavalilo.

„Od Tróje vietor nás k územia Kikonov, k Ismaru prihnal. Tam som im rozboril mesto a prítomných Kikonov pobil.“

(Homéros: Odysseia, 9.spev/40)

RNDr. Jozef Klinda

Foto: archív autora